

Honoré Balzac: Tridesetgodišnja žena

Pedesetak godina nakon Balzacove smrti slavni francuski kipar Auguste Rodin stvorio je svoju viziju velikog zemljaka skulpturom koja je nastala godine 1898. Moglo bi se reći da će i netko tko nije pročitao ni retka od Balzaca naslutiti kakva je ličnost prikazana. Krupno lice u poluprofilu vizionarski upire pogled prema gore. Sve je u tom djelu krupno: kosa i ovratnik i težak kaput što ga je pisac ogrnuo kao da zebe. Čak su i cipele krupne, proširene od tereta tijela. Iz cijeloga kipa zrače opreke: ponos, izazovnost, uživalaštvo, ali i umor, iscrpljenost od napornog rada i briga. Razmotri li se Balzacov život, očituje se kongenijalnost Rodinove skulpture.

Honoré Balzac, a kasnije de Balzac, pridjenuvši sebi plemićki predikat, rodio se 1799. a umro 1850. godine. Umor što ga prikazuje Rodin dio je piščeva života. Nakon nekolicine ranih romana, koji su ostali bez odjeka, odlučio je novac steći raznim riskantnim poslovima, naprimjer u tiskarstvu, no nije ni na tom području uspio. Nije stekao željeni imetak nego je upao u goleme dugove, koje je otplatio tek potkraj života. Pomagala mu je poljska plemkinja Eva Hanska-Rzewuska, njegova trajna ljubav. U godini smrti sklopio je s njom brak.

Kroz život i romane provlači se kao provodni motiv opsjednutost novcem. Novac i opet novac – to je Balzac. Nameće se predodž-

ba da je autorov život ilustracija njegovih romana. Otkrivši trku za imetkom kao glavnu društvenu polugu, uveo je u književnost temu koju prije njega nitko nije razradio tako dojmljivo i detaljno. Budući da je dotakao živac epohe, primjeren mu je naziv *realist*.

Uz Stendhala, Balzac je utemeljitelj književnog realizma, kako je nazvana jedna od dominantni epohe. I realizam daleko je od toga da obuhvati sve strane stvarnoga životnog iskustva. Međutim, Balzac je u svoja djela unio opisivačku strast, koja prodire u bezbrojne detalje suvremenoga vidljivog svijeta – od neobično opsežnih predočavanja kuća, stanova, ulica, modnih navika, izgleda likova, luksuza i siromaštva, u Parizu i u pokrajini.

No Balzacova ličnost bila je neobično kompleksna. Uz djela pasioniranog promatrača zbilje nalaze se očitovanja osebujnog misticizma, koji je nespojiv s anatomijom stvarnosti. Tih tajnih ekstaza ima u nizu romana, napose u ciklusu nazvanom *Mistična knjiga*. Autor je bio obuzet vizijom o *obuhvatnosti*. Stoga je zasnovao a velikim dijelom i ostvario golem ciklus od romana, više od stotinu. Dospio je završiti devedesetak. To je najopsežniji ciklus u povijesti književnosti uopće, znatno veći od Zolina ili Proustova. Tu očaranost ljudskim kozmosom sjajno je prikazao veliki njemački romanist Ernst Robert Curtius u svojoj monografiji *Balzac* (1923), koja je objavljena i na francuskom jeziku i priznata u Francuskoj kao jedno od najboljih djela o velikom piscu. Autor je kod nas poznat po svom velikom djelu *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje* (1948). Monografija o Balzacu nažalost nije prevedena na hrvatski jezik.

Oko godine 1840. Balzac je odlučio da svoje romane i pripovijetke tematski usustavi i obuhvati zajedničkim naslovom *Ljudska*

komedija (La Comédie humaine). Pretpostavlja se da je naslov kontrafaktura Danteovoj *Božanstvenoj komediji*, no Balzac se o tome nije izjasnio.

Nacrt ustroja, koji svakom tematskom području pripaja nekoliko romana, izgleda ovako: Studije o običajima (npr. *Otac Goriot*), Prizori iz pokrajine (npr. *Eugénie Grandet*), Prizori iz pariškog života, Prizori iz političkog života, Prizori iz vojničkog života, Prizori sa sela, Filozofske studije (npr. *Šagrenska koža*), Analitičke studije.

Ta je golema građa svrstana tako da se pruži uvid u sve slojeve društva u vremenskom rasponu od Napoleonovih ratova do godine 1848. Razumljivo je da metropoli, koja je u Francuskoj oduvijek bila središte svih odlučujućih zbivanja u društvenom i kulturnom životu, pripada posebno mjesto u svijetu *Ljudske komedije*. Drugi su krajevi Normandija, Bretanja i srednja Francuska. Za Jug Balzac nije mnogo mario. Romanesknii likovi, kojih ima oko tri tisuće, obuhvaćaju gotovo sve društvene razrede, osim najnižih slojeva, za koje se već u piščevo doba uvriježio naziv „proletarijat“ (kod Marxa i Engelsa). Glasoviti njemački romanist Hugo Friedrich, i kod nas poznat svojom knjigom o strukturi moderne lirike, svrstao je sve društvene klase i podrazrede u Balzacovim djelima po primjerenom ključu, pa ću autora citirati.

„Iz svih tih društvenih skupina sastoji se šarena slika zvanja, među kojima su trgovci, predstavnici vojske i umjetnici najbrojniji; tijesno su do njih državni činovnici, političari, odvjetnici i javni bilježnici; zatim klerici, bankari, liječnici, izumitelji, pa lihvari, prostitutke i kurtizane, zločinci i policajci, a naposljetku se svima njima pridružuju osobe bez čvrstih zvanja i onaj tip mladih ljudi koji su reprezentativan sloj u usponu, grupacija koja se sastoji od

pridošlica iz starog plemstva ili malograđanstva koji svježim snagama uspijeva u gospodarskim srazovima epohe ili u njima propada.“ (H. Friedrich: *Tri klasika francuskog romana. Stendhal, Balzac, Flaubert*, 1966).

Na ovom je mjestu potreban osvrt na teoretsku podlogu *Ljudske komedije*. U široko razrađenom predgovoru ciklusu autor upozorava na to da mu je nakon mnoštva napisanih romana sinula misao prema kojoj je ustroj ljudskog društva usporediv s nekim zakonitostima životinjskog svijeta. Životinje naime tvore niz u kojemu nema tipološkog ponavljanja; svaka je vrsta nešto posebno jer je tvorevina sredine u kojoj živi. Tako je u načelu i kod ljudi. Oni su, svaki od njih na osobit način, produkti sredine u kojoj obitavaju. Jedno je vojnik, drugo državni činovnik, treće znanstvenik, četvrto trgovac, peto pomorac, i tako dalje. Svi se oni mogu usporediti naprimjer s vukom, lavom, gavranom, ribom. Treba prikazati biološke ili društvene uvjete. Kod ljudi su to njihov specifičan *milieu*: stanovi, uredi, ulice, zgrade, način izražavanja i odjeća plemića, bankara, umjetnika, župnika.

No ipak postoji velika razlika između čovjeka i životinje. Životinje su posve determinirane, u načelu se ne mijenjaju, dočim su ljudi bića koja se mogu razvijati, mijenjati položaje, navike, duševni ustroj. Svoje životne putove mogu tumačiti kao posljedicu sudbine ili pak slučaja. Slučaj je, ustvrđuje Balzac, najveći romanopisac svijeta. Ali bez obzira na to da li je posrijedi slučajnost ili neko predodređenje, svagdje je riječ o pojavama koje predočuju čovjeka kao individualnu ličnost.

Opravdano je spomenuti da je Balzacov suvremenik, francuski sociolog Auguste Comte na srodan način shvatio društvene od-

nose kao temelj spoznaje, a sažetak njegovih prosudbi je naziv *pozitivizam*. Predočio je to izrazom „fizika društva“. Balzac je neke Comteove spise poznao, no nije ga citirao. Važnije su mu bile rasprave koje su u ono doba vodili prirodoslovci. Autoritet mu je bio francuski biolog Etienne Geoffroy Saint-Hilaire, koji je jedan od utemeljitelja usporedne anatomije u zoologiji. Njegove je radove čitao i stari Goethe. Tu je jedna od spojnica između Balzaca i njemačkoga klasika, jer Geoffroy spominje Goetheove prirodoslovne rasprave. I naposljetku: francuski znanstvenik je Balzacu bio tako važan da mu je posvetio roman *Otac Goriot*.

Odlučio sam se usredotočiti na Balzacov roman *Tridesetgodišnja žena* (*La Femme de trent ans*, 1842), koji će reprezentirati velikog pripovjedača u vrhovima europskog romana. A opet je povezanost s Goetheovim *Srodnim dušama* pružila jedan od poticaja za izbor *Tridesetgodišnje žene*. O tome će još biti pitanje govora.

No prije toga želim sažeto predstaviti dva Balzacova pripovjedna djela koja pokazuju da je autor već u svojim ranim radovima vladao posve različitim tematskim registrima: u romanu *Šagrenska koža* (1831) i u ovećoj noveli *Pukovnik Chabert* (1832).

Prvo je djelo bajkovita, fantastična tvorevina, napisana u duhu njemačkog romantičara E.T.A. Hoffmanna, čiji su utjecaji u francuskoj književnosti bili vrlo živi. Balzac, kojemu je bila bliska njemačka kultura, neobično ga je štovao, a sljedeća generacija ga je također poznavala. Baudelaire je govorio o „božanstvenom Hoffmannu“. Naslov romana odnosi se na magičan predmet sačinjen od štavljene kozje ili magareće kože. Glavni je lik mlad, osiromašen plemić Raphaël Valentin, kojemu se dosreći da kod nekog staretinara nađe čarobnu kožu, koja ga je, prividno, riješila novčanih briga.

Kao u mnogima bajkama, naprimjer u zbirci braće Grimm, svojstva su predmeta okultna. I razvoj priče podsjeća na bajke, koje, usput rečeno, ne moraju uvijek završiti sretno. Koža mladiću pruža nadnaravnu moć, pomaže mu da ispuni svaku svoju želju. No u tijeku vremena spoznaje da svako ispunjenje (imetak, ljubav) smanjuje kožu. Naposljetku se ona kobno smanjuje i mladiću donosi smrt.

Iduće godine Balzac napušta to tlo i objavljuje *Pukovnika Chaberta*, djelo koje je fabulom posve vezano za iskustvenu zbilju. Začudo ono nije tako poznato kao neki romani iz tog razdoblja. Treba spomenuti da radnja obuhvaća vremenski raspon od Napoleonovih ratova do godina prije nastanka pripovijetke. Chabertova sudbina počinje u jednom od carevih osvajačkih pohoda. Teško ranjen, probija se kroz Njemačku u domovinu, u kojoj su se u međuvremenu političke prilike temeljito promijenile – u korist restauracije stare monarhije. Nitko ga ne priznaje, čak ga i supruga proglašava mrtvim da bi se u svojoj pohlepi – tipično balzakovski – domogla cijelog obiteljskog imetka. Samo humani odvjetnik Derville želi Chabertu pomoći, ali je nemoćan protiv spletke. Pukovnik završava u ubožnici. Jedno od najboljih Balzacovih djela na potresan način prikazuje društvena zla.

Roman o tridesetgodišnjoj ženi jedno je od onih djela koja su nastajala u dužem vremenskom razdoblju: oko godine 1830. počele su u časopisima izlaziti pojedine epizode, no autor ih je povezo i kao zaokruženu cjelinu u definitivnoj verziji objavio 1842. Julie je naslovna junakinja, a njezina životna lutanja središte su autorove zamisli, koju je ostvario načinom pripovijedanja koji je općenito karakterističan za njegova djela. Recimo to odmah: roman sadrži zanosne momente u razvijanju fabule i karakterizaciji junakinje,

ali i slabosti poput nemotiviranih obrata, sklonost prema senzacionalizmu i stereotipnim opisima. U zazivanju ugođaja, duševnih stanja i ljepota krajolika roman bi bio uzoran, da jezični protok ne remeti hiperbolijski balast. Ukratko, sve što su neki književni kritičari zamjerali Balzacu, u ovom se djelu mjestimice nalazi doista koncentrirano. Treba čitatelje na to unaprijed upozoriti kako bi mogli piščevu neumjerenost shvatiti kao specifičan autorov rukopis. Navest ću znatan broj odlomaka koji će pokazati Balzaco-vu snagu, ali i autorove slabosti. Spomenuo sam srodnost između Goethea i Balzaca. Francuzove eksplozivnosti u njemačkoga klasika nema. Goetheov je tekst zoran, ali bez ikakva pretjerivanja; suzdržanost je njegovo svojstvo.

S tematsko-tipološkoga gledišta i *Srodne duše* i *Tridesetgodišnja žena* pripadaju djelima o bračnim odnosima. No dok su u Goetheovu romanu tereti erotičkoga kvarteta pretežno jednako podijeljeni, tok radnje u Balzaca predočuje dominantnu ličnost junakinje, pa je s tog motrišta to djelo prema današnjoj terminologiji „ženski roman“. Drugi likovi tvore s Julieom drukčiju konstelaciju: četverokut smanjuje se isprva na trokut, pojavu koja je u žensko-muškim odnosima češća. Tek će mnogo kasnije uloga četvrtog aktera pripasti novom liku.

Bit će potrebni citati, a kako mi veliko hrvatsko izdanje Balzacovih djela, objavljeno prije šezdeset godina, nije dostupno, pružit ću svoj prijevod.

Roman počinje, znakovito za autora, opisom sredine iz koje likovi potječu. Prva rečenica glasi: „Na početku travnja godine 1813. jedno je nedjeljno jutro obećavalo jedan od lijepih dana, kad Parižani prvi put u godini vide gradske putove oslobođene

prljavštine, a nebo bez oblaka.“ Vedrina koju zrači taj početak kao da zajamčuje Juliei sretnu budućnost. I doista, tužna junakinja sljedećih dijelova romana, još je djevojački prpošna. Pripovjedač je opisuje kako izlazi iz očeve kočije i time pruža vanjski portret, koji svjedoči o opisivačkoj strasti, u kojoj sredstva nisu baš birana. Balzacova manira pretjeravanja ovdje se može shvatiti kao pokušaj da se kasnijoj tuzi suprotstavi radost i šarenilo. Sve je na Juliei u tom njezinu prvom nastupu lijepo, čak savršeno: vitak stas, ljupke kretnje, ružičasti obrazi, birana odjeća. „Iznad čizmica podizala se haljina u pokretu hoda i pokazivala lijepo oblikovane noge, što su ih krasile čipkaste svilene čarape.“ Današnji zahtjevni autori rekli bi bez sustezanja: kič.

Sudbinski put mlade djevojke počinje kad ona na jednoj vojnoj smotri ugleda pukovnika Victora d’Aiglemonta, koji je bio toli-ko naočit da ga je očarano motrila. „Njegovo muškaračko, sun-cem opaljeno lice pokazivalo je onaj neobjašnjiv čar što ga posve skladna obilježja daruju mladim licima.“ Pripovjedač spominje žarke oči, visoko čelo, crne brkove i orlovski nos (što je usklađeno s njegovim prezimenom: francuski *aigle*, orao). „Bilo je to jedno od onih lica koja su obilježena hrabrošću, onakva izgleda koji potiče umjetnike kad žele prikazati junake carske Francuske.“ Odabrao sam taj odlomak da predočim simetriju estetskih i psiholoških hi-perbola Balzacova stila.

Otada je Julie imala samo jednu želju: udati se za pukovnika – protiv volje svoga oca, koji ju je želio odvratiti od tog braka sluteći zlo. Već sljedeće godine djevojka je bila supruga, Julie d’Aiglemont.

No nakon nepune godine bračnog života pojavile su se, ističe pripovjedač, prvi znakovi umora i ravnodušnosti u njezinu licu,

koje je gubilo mladenački sjaj. To se sve zbivalo za boravka bli-
zu grada Toursa, u krajevima oko rijeke Loire. Pukovnik je ondje
imao imanje. Znakovito je da je Balzac odabrao upravo taj grad. U
tkivo romana unio je uspomene na svoj grad u kojemu se rodio i
proživio djetinjstvo.

Bilo je već riječi o karakterističnim digresijama Balzacova pri-
povijedanja. Krajolici u predjelu Loire ostali su mu u živu sjeća-
nju, a kao pripovjedač dao si je oduška estetiziranim opisima, pa
se može reći da progovara zanesen pjesnik prirode. Iz perspektive
bračnog para pruža se pogled na široku površinu rijeke, koja se
obasjana suncem cakli u bezbrojnim fasetama, na njezin tok kroz
čarobne krajolike, u kojima oko privlače i spomenici kulture poput
drevne katedrale u Toursu.

Što je duže živjela s lakomislenim i površnim mužem, to je po-
stajala svjesnija toga da je zanos prošao te da je zapravo pobijedio
njezin otac svojim upozorenjem. Balzac često mijenja perspektive
pa u sljedećem odlomku napušta razmišljanje svoje junakinje te
priopćuje da je bračni par jednog dana u šetnji začuo topot konja.
Balzac u radnju često uvodi nove likove bez motivirane pripreme.
Tako i ovdje. Ispostavlja se da je konjanik mlad engleski liječnik
barun Artur Ormond, sin lorda Grenvillea, jedan od onih Engleza
što ih je Napoleonova vlast držala u sužanjstvu nakon što je Velika
Britanija godine 1809. objavila rat Francuskoj. Sve je te povijesne
podatke autor unio u pripovjedni tok, uostalom s mnogo sućuti
prema zatočenicima, a to ne iznenađuje jer je Balzac kao legiti-
mist, konzervativac prezirao Napoleona.

Jedno se pretače u drugo: povijesne digresije i pogled na izgled
i ponašanje junaka. Barun Artur je saznao gdje boravi obitelj

d'Aiglemont, uspio izbjeći nadzoru francuskih vlasti i pohitati da ugleda Julieu, koju je već prije vidio i zaljubio se u nju. Pukovniku je nemilo što se pojavio neki mrski Englez, no i on – u promjeni perspektive – priznaje da je barun naočita izgleda. „Mladić je imao tipično britansko lice s tako nježnim obrazima i glatkom, nježnom kožom da bi nam se moglo učiniti da je on lijepa mlada djevojka. Bio je plavokos, uzak i visok.“

Na ovom je mjestu prilika da upozorim na Balzacovu sklonost da neko obilježje nazove „tipičnim“, pa je Englez poput Engleza, Talijan poput Talijana, i tako dalje, premda je dakako bio svjestan toga da su takve generalizacije u neskladu sa svakim iskustvom. Autorovu namjeru, međutim, nije teško prepoznati: ona se osniva na prirodoslovnoj teoriji iznesenoj u predgovoru *Ljudskoj komediji*, već prikazanom. No moramo Balzaca prihvatiti kakav jest, inače bismo morali poslije nekoliko pročitanih poglavlja ljutito odbaciti knjigu.

Daljnji tok radnje prikazuje duševne srazove mlade žene. Vene jer svoga muža više ne podnosi, odbija ju njegova pohlepa za novcem i položajima u novom društvenom poretku, a ranjava je i njegov interes za druge žene. On pak ne misli ostati vjeran izmučenoj supruzi. Julie se našla u moralnoj dvojbi: privlači je Englez, ali se usprkos svemu susteže da počini brakolomstvo. Odriče se željenoga ljubavnog odnosa i povlači u svoju duševnu osamu. Stoga zamoli Engleza da se vrati u svoju domovinu. On ondje i umire. I on se našao u dilemi jer se bojao intimnosti s Julieom.

Nije teško prepoznati da je jedan od središnjih motiva romana odricanje, motiv koji Balzacov roman ponovno povezuje sa *Srod-nim dušama*. Julie je donekle usporediva s Ottiliom. No *Tridesetgo-*

dišnja žena potiče i usporedbu s prvim psihološkim romanom francuske književnosti, djelom *Princeza od Clevea* (1678) autorice Marie-Madelaine Lafayette. I u tom je romanu u središtu udata žena koja se zaljubljuje u drugog muškarca, koji joj uzvraća ljubav. Kako ne želi prevariti supruga, mora se odreći i zatomiti svoje osjećaje.

Taj se motiv, međutim, u posljednjem dijelu Balzacova romana gubi. Autor je fanatik iznenađenja što ih priprema za čitatelje. Julie ostaje u središtu, ali kao lik što ga progone krize, jedna za drugom. Nakon rastanka s Englezom, a pogotovo nakon njegove smrti, povlači se u osamu pokrajine i posve se predaje tuzi. Pripovjedač to doba najdublje krize ne prikazuje samo opisno nego i refleksivno. U svoj diskurs umeće razmatranja kod kojih je teško lučiti što je sastavni dio radnje, a što su digresije u kojima progovara Balzac kao građanska osoba, privatno. Njegovi nazori o položaju žene u društvenom životu doista su tako konzervativni da izazivaju, blago rečeno, čuđenje današnjega čitatelja. Zanimljivi su utoliko što pružaju građu za sociološke studije.

Iznenađenje koje sam spomenuo sadržano je u tome što pripovjedač nastavlja prikazivati duševna lutanja mlade žene, koja ju vode iz jedne krajnosti u drugu. Iz osame na pokrajinskom imanju, gdje zbog očaja čak odbija hranu (poput Ottilie u *Srodnim dušama*), vraća se u pariške salone, gdje upoznaje mladića kojemu pripovjedač dodjeljuje važnu funkciju. On ostaje bitan akter gotovo do svršetka. Plemić Charles de Vandenesse u francuskoj je diplomatskoj službi postnapoleonovog razdoblja. Očaran je gospođom d'Aiglemont i strastveno se u nju zaljubljuje. U tkivu romana to je treća ljubavna epizoda. Ona je svakako najneobičnija. Julie, za koju pripovjedač ustvrđuje da su tridesetgodišnje žene na

vrhuncu života jer sjedinjuju draž s iskustvom, upušta se u žestok ljubavni odnos s Vandenessom. Balzac, tražeći u svojim romanima vrlo često motive koji vode jarkim oprekama, prepušta pripovjedaču da prikaže kako se Julie odriče strogih moralnih načela koja su vrijedila u odnosu prema Englezu. Sastaje se s novim ljubavnikom u vrtnim paviljonima koji potječu još iz vremena galantnih pustolovina kraljeva prije revolucije. A ti sastanci nisu bez posljedica. Obrat je u strukturi romana doista korjenit. Rodila je Vandessu troje izvanbračne djece, izvanbračne jer je s mužem još uvijek u neraskidivom katoličkom braku.

Na ovom se mjestu nameće razmatranje koje se ne tiče samo *Tridesetgodišnje žene*. Postavlja se pitanje o naravi i granicama realizma u devetnaestom stoljeću. Balzac je velik prikazivač stvarnosti kad je riječ o društvenom životu, novcu, politici. Ali seksualnosti, pogotovo vrlo konkretnoj, nema mjesta. O spolnim radnjama u paviljonima nema nijedne riječi. Seksualnost je kod realista, u rasponu od Balzaca do Tolstoja, pa i dalje, strogo tabuirana. Paradoks je u tome što je spolnost najsugestivnije dodirnutu u *Srodnim dušama*. Goethe, kojega nitko neće svrstati među realiste, bio je zbilji bliži.

U završnom dijelu Balzacova romana zbivanja se prikazuju sažeto. Julie je u godinama pustolovina naglo ostarjela. Lice je ispaćeno, nagriženo. Pripovjedač se služi postupkom koji se u književnosti često rabi. Julieino lice uspoređuje sa slikom na kojoj Murillo izražava majčinsku bol, ili na sudbine koje doživljavamo na platnima Guida Renia.

Zaleđen izraz lica gospođe d'Aiglemont podsjećalo je na potresno pjesničko djelo, naprimjer na likove iz Danteove *Božanstvene komedije*.

U posljednje je poglavlje Balzac dodatno unio nemir. Riječ je o srazovima između Julieine djece iz braka s pukovnikom i izvanbračne djece, koju prati zla sudbina: sinovi rano umiru pa ostaje samo samoživa, beščutna Moira. Ona svojim ponašanjem izaziva majčinu smrt. U posljednjoj rečenici romana Moira likuje. Svršetak je gorak te se može ustvrditi da je Balzac unatoč svim manirizmima imao osjećaj kako treba oblikovati finale.